

Verdaguer i Menorca

Josefina Salord Ripoll

(Institut Menorquí d'Estudis)

Les relacions entre Verdaguer i Menorca desborden qualsevol plantejament circumstancial i anecdòtic per adquirir una dimensió substancial i, per tant, referencial, dins la història literària i cultural menorquina. La contundència de l'afirmació pot resultar, d'entrada, sorprenent per múltiples raons, la més important de les quals és, sens dubte, el caràcter fragmentari i desigual del coneixement sobre la Menorca contemporània. I, tanmateix, les peces amb què comptam, tot i ser encara insuficients, posseeixen prou entitat per establir un marc, complex, dins el qual Verdaguer pot erigir-se en un dels fils conductors més sòlids per enllaçar la catalanitat cultural de l'illa de la Renaixença ençà. Açò, potser, ja no ens hauria de sorprendre perquè confirma i reafirma, també a la Menorca que mai no trepitjà¹ —entrevista només des de Mallorca com «una ombra llunyana» (Verdaguer, 1974²: 1146) — el doble vessant de la figura de Jacint Verdaguer: d'una banda, l'estrictament històric, marcat per la seva actuació com a sacerdot i com a poeta — com a creador — en un temps i en una pàtria vuitcentistes també amb illes d'or, i, de l'altra, el que, per la qualitat i la projecció de la seva obra, li confereix l'abast del clàssic al qual es retorna i s'apel·la col·lectivament per refermar, quan cal, el marc complet de la cultura catalana (Torrents, 1995).

1. Hem de ressaltar, tanmateix, la invitació que li féu el manresà Joan Comes, bisbe de Menorca, a visitar l'illa en una carta, datada l'1 de març de 1891, i pertanyent al Fons Verdaguer-Panadès (núm. 357): «Si no es perezoso de viajar á través del barco, véngase á pasar una temporada, que también encontrará aquí muchas fuentes de inspiracion y me favorecerá con su compañía». Vull agrair a M. Àngels Verdaguer el coneixement d'aquesta interessant carta.

Queda de Nean el ma
 yes aperta en Jesus su
 capo y uniga es m b
 Joan Comes de Menorca
 Ciudad de Maó 1891

Fragment de carta de Joan Comes (1 de març de 1891).
 Fons Verdaguer Panadès.

La presència menorquina de Verdaguer, manifestada a través de múltiples formes i funcionalitats —relacions epistolars, referències dins la seva pròpia obra, valoracions i assaigs crítics, influències literàries, biblioteques particulars i institucionals, edició de textos a la premsa—, permet, en efecte, de resseguir les diferents etapes de la cultura insular contemporània des de l'ampli espectre dels grups i de les figures que n'impulsaren les manifestacions més significatives. Així, de la seva mà, no només podem recuperar el primer autor illenc de la Renaixença, Miquel Eugeni Caimaris, i la poeta A. Marcel·lina Vinent, la veu menorquina del mil·lenari de Montserrat, sinó també situar-nos en el panorama recristianitzador de la Restauració borbònica gràcies a la relació amb els bisbes Manuel Mercader i Joan Comes, amb els contrapunts ideològics del crític literari Josep Miquel Guàrdia, el primer editor de *Lo somni* de Bernat Metge, i del fundador de la *Revista de Menorca* Joan Seguí Rodríguez, connectat als sectors republicans del diari *El Liberal* de Maó. Al tombant de segle, el trobam convertit en referent de primer ordre per a les dues grans figures que assenyalaran el salt qualitatiu de la catalanitat menorquina cap al Nou-cents: l'escriptor Àngel Ruiz i Pablo i el folklorista i filòleg Francesc Camps i Mercadal/Francesc d'Albranca. L'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, fundat el 1905, amb la *Revista de Menorca* com a òrgan d'expressió des del 1906 sota la direcció de Francesc Hernández Sanz, d'una banda, i la nova premsa catòlica i

regionalista (com el diari *El Iris* i la revista mariana *Monte-Toro*), de l'altra, hi apel·len des d'òrbites ideològiques diverses. És més: el seu mestratge és evident en la poesia religiosa del Nou-cents, ben representada per Josep Tudurí Moll i Rosa Gornés Aloy. Les noves coordenades de les dècades dels vint i dels trenta, d'assumpció intergeneracional de la catalanitat cultural de l'illa, atorguen de nou un paper significatiu a Verdaguer a través, primer, de l'Associació Menorquina de Nostra Parla, amb el seu *Butlletí*, i, després, del *Full Menorquí de El Iris*, la figura senyera del qual és el jove mossèn Josep Salord Farnés. Verdaguerià de primer ordre per l'interès lector i erudit que li desvetlla la seva obra, és la figura que fa de pont entre la catalanitat assumida de preguerra i la salvada de postguerra. Primer president de la Secció d'Estudis del Cercle Artístic de Ciutadella, creada el 1953, dibuixa una òrbita dins la qual cal situar la producció poètica, editada, d'Antoni Moll Camps i la inèdita de Ferran Martí Camps, reconegut historiador i narrador. Paral·lelament i nord enllà, Gumersind Gomila, el poeta rossellonès d'origen i formació menorquins, converteix Verdaguer, des del 1945, en objecte d'articles, estudis i sessions radiofòniques, i fins participa en una (altra) corona literària oferta a la Mare de Déu de Montserrat el 1956. Més puntualment, l'intel·lectual també d'origen menorquí, Nicolau Maria Rubió i Tudurí, participa, de París estant, amb un assaig literari en l'«Homenatge al Poeta Nacional de Catalunya amb motiu del centenari del seu naixement». La darrera baula ens condueix ja a l'etapa històrica, democràtica, que habitam, en què Verdaguer, aquí com arreu, ha estat llegit i estudiat a les aules de les universitats i dels instituts² configurant aquesta nostra normalitat cultural sempre en construcció.

2. Vegeu Josefina SALORD i Isabel MUT, professores, i Grup d'alumnes de 3r de BUP de l'I. B. Joan Ramis (1995): «Un virolai menorquí per a Jacint Verdaguer». *Menorca*, 31 maig. Maó, 6, article que deixa constància de la participació en l'homenatge estudiantil de l'«any del segle romàntic» el 17 de maig a Vic i a Folgueroles, on el grup feu cessió a la Casa-Museu Verdaguer d'un retrat de Verdaguer del pintor Francesc Calvet.

Verdaguer i el vuit-cents

L'òrbita de relació i d'influència de Verdaguer a la Menorca del vuit-cents s'inicia amb dues figures destacades de l'època de la Restauració borbònica: els bisbes Manuel Mercader i Arroyo (Barcelona, 1823 - Ciutadella, 1890) i Joan Comes i Vidal (Manresa, 1844-1906), amb tot el que açò significa de participació insular en el procés recristianitzador i catalanitzador d'una Església que ha de redefinir-se per trobar el seu lloc en la societat burgesa (Salord, 1997). La primera carta del bisbe Mercader a Verdaguer, datada a Maó l'1 de febrer de 1879, és ben explícita pel que fa a la valoració cultural i patriòtica de l'autor de *L'Atlàntida*, alhora que assenyala la primera referència a la «Balada de Mallorca», que esdevindrà un leitmotiv insular fins ben avançat el segle XX. Encara que editada (Casacuberta / Torrent, ed. 1967: carta 164), val la pena de prendre-la explícitament com a punt de partida:

Desde'l segon dels «testos del esberlát canteret d'or» de Balears, saluda al eminent Poeta, cenyit de pasífichs e inmarcescibles llors, Mossen Jascinto Verdaguer, cantor de L'Atlàntida, de la qual enlayrada pensa bé's pot repetir:

«Cesse tudo o que a Musa antiga canta;
Que outro valor mais alto se alevanta».

Felisítal pels seus ben afanyats triumphos; se felicita a sí mateix y a la comú catalana Pàtria; li agraeix en l'ànima'l presiós obsequi de son Llibre, y espesialment l'honor de sa clàusula dedicatoria; oferíntili en tot y per tot, ab llarga y coral benehició, son afectíssim

Manuel, Bisbe de Menorca

La resposta, inèdita, de Verdaguer de 9 de febrer de 1879³ confirma, des de la humilitat verdagueriana, les bones relacions establertes:

Illm Senyor:
ab gran plaher he llegit y rellegit la seva apreciadíssima carta del primer del corrent, y li'n dono de tot mon cor les gracies, encara que

3. Vull agrair a F. Xavier Martín Martínez la coneixença de les dues cartes inèdites de Jacint Verdaguer a Manuel Mercader, juntament amb el poema que el bisbe menorquí li dedicà i que transcriu més endavant (Ms. 3881, 1-5 de la Biblioteca de Catalunya)

no mereix un poeta boscarol, ex-vicari del humil poble de Vinyoles (plana de Vich) les falagueres frases que en son entusiasme li dedica S.S. lo Bisbe de Menorca.

Vaig sentir molt lo haverli tingut que enviar tan tart lo tomet, mes no es culpa meva sinó del enquadernador que no me'l enllestia, mes V.S. m'haurá dispensat la tardansa, com ara em dispensará si no se tractarlo en mes barroeres lletres com se mereix.

Visca molts anys per tanta amabilitat y dispose sempre de l'inutilitat de un obedient capella [sic], que ses mans sagrades besa.

Una altra carta inèdita, del 17 de juliol de 1879, evidencia la freqüència d'una relació, no del tot reflectida a l'*Epistolari*, alhora que avança el grau de confiança de Verdaguer en el bisbe de Menorca en fer-lo partícip d'una «humil y sencilla oferta» —possiblement la corona poètica adreçada a Pius IX arran del vint-i-cinquè aniversari de la proclamació del dogma de la Puríssima Concepció de Maria (Requesens, 1996: 76-77)—, cosa que augmentarà en confiar-li posteriorment part de les gestions en relació amb la canongia del seu amic Jaume Collell.

Illm S. Dr. D. Manuel Mercader

Barcelona 17 juliol 1879

Illm Senyor: Tart he rebut sa estimadíssima carta del 20 del pasat juny, per haver comensat d'estivar avans d'hora, per raó de la festa de mon compatrici, lo gloriós S. Miquel dels Sants; mes al llegirla y saborejar son castís català y coral llenguatge m'ha umplert de satisfacció.

No mereixia tant ma humil y sencilla oferta, que no te altra valor que'l que li han donat les bones persones, estimantla mes de lo que mereix.

Gracies mil per sa hermosa carta y sobre tot per la coral benedicció que ab ella m'envia, pluja suau de que molt necessita la terra herma del meu cor.

Sempre de V.S. servidor capellá

q.s.m.s.b.

En efecte, dues cartes més, editades, de l'any 1880 (Casacuberta / Torrent, ed. 1971: cartes 221 i 223), palesen la intervenció del bisbe de Menorca —el qual va fer d'intermediari entre Verdaguer i el nunci, lliurant-li *Idil·lis i cants místics* i *Cançons de Montserrat* per al Papa

Lleó XIII — en la canongia a la Seu de Vic de Jaume Collell a instàncies del mateix Verdaguer (Casacuberta / Torrent, ed. 1971: carta 222). Així, «de maig a juny passà la dedicatòria [de *Llegenda de Montserrat*] d'Urquinaona al nunci, just quan, en una carta, el bisbe de Menorca deia a Verdaguer, en resposta a una de seva, que el nunci estava “empenyat per mossèn Collell” a l'hora de proveir una canongia vacant a la Seu de Vic» (Requesens, 1996: 94-95).

La relació entre Verdaguer i Manuel Mercader implicà encara una tercera figura, la del seu cosí Magí Verdaguer i Callís (Vic, 1849 - Palma, 1925), catedràtic de l'Institut de Maó des del 1874 i secretari del 1884 al 1887,⁴ a qui Jacint Verdaguer trameté dos exemplars del *Canigó*, un per a ell i l'altre per al bisbe. La resposta d'agraïment del 26 de gener de 1886 (Casacuberta / Torrent, ed. 1977: carta 525) — a més d'expressar-ne l'opinió del bisbe, que ell comparteix, segons la qual «axis com has saltat de la mitologia á la llegenda, ara pots entrar en lo camp de la historia, y axis haurás recorregut las épocas» — conté una dada interessant pel que fa a la canongia rebutjada de Verdaguer per tal com afirma que, amb el bisbe, «hem parlat molt de tu y m'ha dit que's habia estranyat molt de que no hagessis acceptat lo canonicat de Barcelona, y per cert que m'ha fet llegir un soneto catalá que habia escrit per felicitarte axis que haguessis sigut nombrat».

Aquest poema — no sonet — del bisbe de Menorca, sota el pseudònim de Marcel de Rúmena, ofereix l'interès de palesar les vel·leïtats literàries de Manuel Mercader alhora que, adreçant-se-li com a mestre en gai saber⁵ i com a canonge de Barcelona, sembla avançar-se

4. Vegeu Vicente MACIÁN (1998). *El Instituto de Mabón, conquista de una sociedad*, p. 349. Maó: Institut Menorquí d'Estudis, en què tracta les relacions epistolars de Magí Verdaguer amb Marcelino Menéndez i Pelayo amb l'objectiu d'aconseguir la direcció de l'institut maonès o una nova destinació, gestions en què també implicà Jacint Verdaguer, que s'adreçà a l'erudit santanderí en relació amb aquest tema el 3 de juny de 1885 (Casacuberta / Torrent, ed. 1974: carta 454).

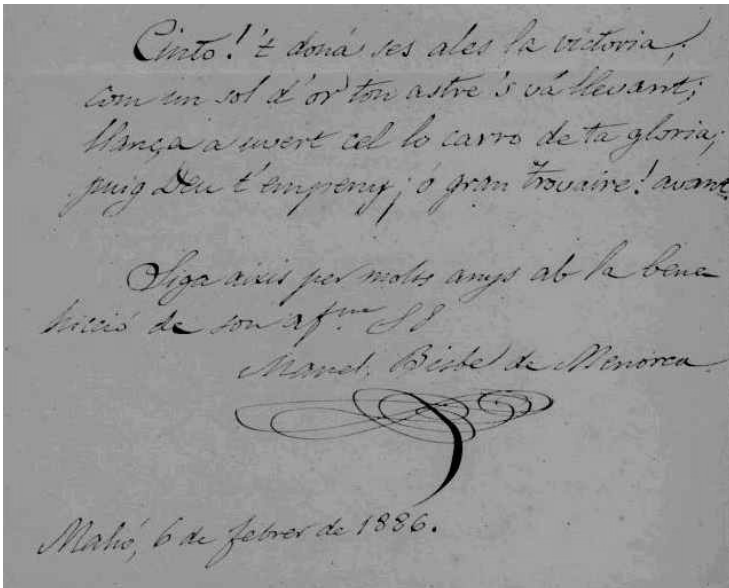
5. Al Fons Verdaguer-Panadès, amb el núm. 687, hi ha la carta, datada el 6 de febrer de 1886, en què el bisbe Manuel Mercader agraeix personalment a Verdaguer —adreçant-se-li, en efecte, com a «Mestre en Gay-Saber»— el regal del volum, dedicat, de *Canigó*. Els elogis que fa a l'«Homer» català, abans per la seva *Iliada-Atlàntida* i ara per la seva *Odissea-Canigó*, es resolen també, finalment, en un poema dedicat al triomfal «gran Trovaire». Agraesc a M. Àngels Verdaguer el coneixement d'aquesta carta, que completa el seguiment d'aquesta relació epistolar.

en la voluntat d'anul·lar les possibles tensions de Verdaguer, que ell expressarà anys després a través de la dualitat calze/lira:

A Mossen Jacinto Verdaguer
Mestre en Gay Saber
Canonge de Barcelona

Lo sistre que polsau d'or
Per la má d'un Rey us val
Lo mantell canonical...
¡Jo us felisit de cor! ¡Mil norasbonas de cor!!! [vers ratllat]
Jove coronat de llor,
Als capitolars consells
Entrantvos en mitx dels vells,
Las Musas no per xó ploran:
No essent las pells qui us honoren;
Que Vos honorau les pells.

Marcel de Rúmena
Bisbe de Menorca

Fragment de carta de Manuel Mercader (6 de febrer de 1886).
Fons Verdaguer Panadès.

Tanmateix, les relacions mantingudes entre Manuel Mercader i el que ell mateix anomena l'«altíssim Poeta tan justament honrat y benehit pel SS^m Vicari de Cristo», a la carta del 16 de juny de 1880, desborden, en síntesi i com no podia ser d'altra manera, aquestes dades puntuals per inserir-se en el marc més ampli de les línies d'actuació al bisbat de Menorca entre el 1876 i el 1890 i de les conseqüències literàries que va comportar. En el primer cas, va desplegar un programa ben coherent amb el que l'Església catalana impulsava: afermament del catolicisme, enfront del protestantisme i la maçoneria, impuls de les associacions pietoses, de l'ensenyament i de la premsa catòlica; restauració i creació de patrimoni eclesial; organització de grans celebracions (el sisè centenari de la conquesta de Menorca i les noces d'or sacerdotals de Lleó XIII) i, d'una manera especial, l'entronització de l'església i de la Mare de Déu del Toro com a cor espiritual de l'illa, amb les consegüents millores materials i la convocatòria de multitudinàries pelegrinatges (Vives, 1903: 338-364). La conseqüència literària que ara interessa de destacar és la representació menorquina en les festes del mil·lenari de Montserrat, i més en concret a la *Corona Poètica* de 1881 (Altés, 2002), gràcies a la poeta A. Marcel·lina Vinent (Maó, 1837 – 1920) amb el poema «Una flor a Nostra Senyora de Montserrat, escrita per l'àlbum que li presentaren los poetes catalans», que va incloure a *Flores del alma* el 1888⁶ i editat per Josep Massot i Muntaner (1993: 203-204):

iOh qui pogués amb grata melodia
 Cantar lo vostro nom, dolça Maria!
 ¡Glòria del Montserrat!
 I sentir sobre el front la pira ardenta
 Del foc del vostro amor ont s'alimenta
 Es cor de fi extasiat.

iQui pogués contemplar les meravelles
 A les que el firmament amb ses estrelles
 Dóna sagrada llum!

6. Vegeu A. Marcel·lina VINENT (1888). *Flores del alma*. Maó: Imp. de Bernardo Fàbregues, p. 249-251. N'ofereix el text amb la grafia normativitzada.

I enmig de lo esplendor d'aquell Santuari
Respirar en lo foc de l'incensari
Vostro sagrat perfum.

Pujar amb peu lleuger l'alta muntanya
A ont lo Llobregat transparent banya
Lo peu d'aquell palau,
Que els vostros fiis per vós vesten de roses
Qui floreixen potents i primoroses
Tot prop de lo ull blau.

Trobadors de gran preu, Reina i Senyora,
Us canten amb veu dolça encisadora
Polsant cítara d'or.
¡Ai!, ells han respirat d'aquells vergers
La olor del romaní i dels tarongers
Qui cautiva lo cor.

Els poden celebrar vostra grandesa
I oferir-vos les flors de més bellesa
De son frondós jardí.
I los seus trobos de major valia
Fer pujar devers vós amb l'harmonia
Del cant del serafi.

Jo, ¿què us puc enviar? Mesquina glosa,
Pàl·lida i trista com d'hivern boirosa
Aubada sens color.
Com mústiga poncella a penes nada
Que crema el fred alè de la gelada
Robant-li el ric olor.

Que mai he contemplat esta muntanya,
Que s'alça en una terra per mi estranya
Ont hi ha el vostro palau.
I canta el rossinyol en l'espessura
Dels arbres qui dosser us fan de verdura
Vora d'aquell cel blau.

Molt lluny de vós se'n va corrent ma vida,
Dels trebais i les penes circuïda
Que nos regala el món.
Per un plaer qui sols una hora dura,
Dies eterns de pena i amargura;
Tal nostros gojos són.

Però la meua veu avui serena
Sens reparo us envia aquesta ofrena,
Que el vostro cor clement
No mirarà en les gales que l'adornen,
Sí amb los quilats d'amor amb què la formen
Les veus del sentiment.

Que lo mateix precien l'herba senzilla
Que lo vent del gener combat i humilla
Al peu de l'aspre penyal,
Que de l'altiu fasser la pauma airosa,
Qui eleva entre jardins esplendorosa
Son símbol immortal.

iOh!, pugui devers vós Reina i Senyora
L'encens d'aquesta flor que no atesora
Bellesa ni valor.
I que, plena d'amor la bondat vostra,
La rebi com a vera i pura mostra
Del meu tendre fervor.

Pel que fa al bisbe manresà Joan Comes i Vidal, entre el 1890 i el 1896, l'època de crisi i de tragèdia de Verdaguer, els referents explícits de relació s'aprimen per més que, paradoxalment, sigui el seu bisbat, d'un profund esclat de catalanitat menorquina, el que dugui, d'una manera implícita, una empremta més deutora a l'univers verdaguerià. Pertanyent a la seva mateixa generació, ben possiblement el va conèixer al Seminari de Vic, on inicià els estudis, que completà a les universitats de Saragossa, Barcelona i Madrid (Vives, 1903: 365-391). Amb tot, ens resta la certesa d'un contacte personal a Còrdova el 1876, on Joan Comes exercia de vicari general de la diòcesi (Casacuberta, ed. 1959: carta 76), i de la tramesa d'un exemplar de *L'Atlàntida* el 1879,

que elogià en els següents termes: «En mi pobre juicio es un gran poema, digno de figurar entre lo mejor que tenemos en España y aun en el extranjero» (Casacuberta / Torrent, ed. 1967: carta 172).

El poema d'Àngel Ruiz i Pablo que, amb fulls impresos virolats, va voleiar pels carrers de Ciutadella a la processó de beninguda (Vives, 1903: 373) dóna la mesura d'una veritable assumptió col·lectiva del que hem convingut a anomenar catalanisme conservador. No debades, sis anys abans, s'havien col·locat a la piràmide de la plaça del Born, erigida el 1857 per commemorar l'heroisme ciutadellenc en l'assalt turc de 1558, les làpides amb el text de Sal·lusti proposat per Josep M. Quadrado, «Pro aris et focus», compartit amb *La Veu del Montserrat*:

De l'hermosa Catalunya,
n'és vengut nostre Prelat;
si bona pàtria ha deixada,
mellora la trobarà.

Benvengut siau lo Bisbe,
benvengut a nostres llars,
la gran pàtria catalana
per Menorca haveu deixat;
mes no us pese la venguda,
ben segur no us pesarà,
que no haveu mudat de pàtria:
sols haveu mudat de llar.

Aquí hi trobareu la llengua
d'en Llull i n'Ausias March;
aquí, com a Catalunya,
som néts dels almogavars;
en nostre escut també hi lluen
les quatre barres de sang;
aquí, com a vostra terra,
ne tenim casa pairal;
sols que aquí li diem Toro
i allí en diuen Montserrat.

Moreneta és nostra Reina,
com la de los catalans;
com aquella té romiatges,
com aquella en té un palau,
enlairat sobre la testa
de nostre turó més alt.

Ella us donarà sa ajuda,
que és Mare dels navegants,
i vós lo pilot sou ara
de la menorquina nau.

En les tempestes del segle,
Ella us guie, bon Prelat;
i vós vetlau per Menorca,
que bona filla us serà.

De l'hermosa Catalunya,
n'és vengut nostre Prelat:
si bona pàtria ha deixada,
mellora la trobarà.

No ens pot estranyar que Joan Comes, que, com a bisbe de Menorca, participà el 1893 en les festes de la nova consagració del temple de Ripoll (sense la presència, tanmateix, de Verdaguer), clogués l'estada a l'illa amb dues actuacions molt significatives: la primera, promoure el premi extraordinari d'un objecte d'art als Jocs Florals de Barcelona per a «la millor relació en prosa de la Conquesta de Menorca feta per lo Rey Alfons III d'Arago», tal com li plau de notificar a la *Revista de Menorca*, dirigida per Gabriel Llabrés Quintana, tot lamentant l'absència de la Diputació de Balears i dels Ajuntaments de Palma i de Maó i deixant, alhora, constància dels quatre treballs presentats,⁷ l'autor d'un dels quals, no premiats (el guanyador fou l'erudit director de la revista maonesa), Cosme Parpal i Marquès, col·la-

7. Vegeu *Revista de Menorca*, 1896-1897, p. 52-54. Maó: Imp. de B. Fàbregues, Menorca, 1990 (ed. facsímil): Ateneu de Maó: Edicions Nura i Editorial Sicoa.

borador a *L'Atlàntida*,⁸ dirigida per Jacint Verdaguer, posà les bases de l'estudi amb què es doctorà i que li valgué el reconeixement del seu mestre Antoni Rubió i Lluch.⁹ La segona actuació adquireix, sens dubte, tot un valor simbòlic per tal com Joan Comes, abans de partir com a nou bisbe de Terol el 1896, organitzà un pelegrinatge al Toro al qual es degué cantar per primera vegada la versió menorquina del virolai montserratí, publicat a la revista catòlica maonesa *El Grano de Arena* el 9 de maig del mateix any com a «Himne a la Verge del Toro. Patrona de Menorca»:

*Rosa de maig Morena de la serra,
del món brillant estel,
il·luminau la menorquina terra,
guiau-nos cap al cel.*

Gran claredat los monjos observaren,
corren ansiosos vers Vós, oh llum suau!
Reina dels cels que els serafins baixaren,
dau-nos abric dins vostre manto blau.

Alba naixent d'estrelles coronada,
ciutat de Déu que somià David,
a vostres peus la lluna s'és posada,
lo sol sos raigs vos dóna per vestit.

Dels menorquins sempre sereu Princesa,
dels espanyols Estrella d'Orient;
siau pels bons pilar de fortalesa,
pels pecadors lo port de salvament.

8. Hi publicà l'article «Una costum menorquina» [*L'Atlàntida*, núm. 17, 15-1-1897, 6], reproduït a la *Revista de Menorca* del mateix any. Vull agrair a Jaume Gomila Saura la seva coneixença.

9. Vegeu «Discurso de Antonio de la Torre y del Cerro pronunciado en el acto de homenaje a la memoria de C. Parpal y Marqués celebrado en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» a *Escritos menorquines de Cosme Parpal y Marqués* (1984). Maó: Editorial Al Thor, p. XXIX-XLII.

Aconsolau a qui la pàtria enyora
al veure's trist de l'illa separat;
en terra i mar oïu a qui us implora,
tornau a Déu los cors que l'han deixat.

Mística font de l'aigua de la vida,
rajau del cel al cor de mon país;
dons i virtuts deixau-li per florida;
feu-ne, si us plau, lo vostre paradís.

Ditxosos ulls, Maria, los que us vegem,
ditxós lo cor que s'obre a vostra llum;
Rosa del cel que els Serafins voltegen.
a ma oració donau vostre perfum.

Cedre gentil de Líbano corona,
Xiprer florit en l'espanyola Sion,
lo fruit sagrat que vostre amor nos dóna
és Jesucrist, lo Redemptor del món.

Amb vostre nom comença nostra història,
i és lo Toro lo nostre Sinaí;
sien per tots l'escala de la glòria
eixos penyals del poble menorquí.

*Rosa de maig, Morena de la serra,
del món brillant estel,
il·luminau la menorquina terra,
guiau-nos cap al cel.*

La mà d'Àngel Ruiz i Pablo, tot i l'anonimat de la versió, torna a ser força evident en el comiat com ho fou en la benvinguda, però, abans de centrar-nos en el primer escriptor que mostra l'impacte de l'obra creadora verdagueriana, cal completar el marc de relacions amb tres altres figures. La primera, no tan anecdòtica i circumstantial com podria semblar, és la d'un jove capellà ciutadellenc, Miquel Sureda i Barber (Ciutadella, 1871-1941), de la qual posseïm testimoni epistolar gràcies a la carta de l'1 de desembre de 1898, que, diposi-

tada al Seminari de Ciutadella, Josep Salord Farnés trameté, comentada, als editors de l'epistolari verdaguerià (Casacuberta / Torrent, ed. 1987: carta 1358). Gràcies a ella, sabem que Miquel Sureda, que feia estades a Barcelona, acompanyà Verdaguer en les seves passejades per la ciutat en l'etapa del seu calvari personal i, també, econòmic: d'aquí que el jove ciutadellenc es fes càrrec de distribuir a llibreters de l'illa, val a dir que sense un èxit remarcable, *Jesús Infant* i *Flors del Calvari*.

Les altres dues figures ens situen en una òrbita ideològica prou diferent a les convocades fins ara. La primera és Joan Seguí Rodríguez (Maó, 1847-1891), militar llicenciat en dret i amb vocació historiogràfica, la qual pogué desplegar a Palma a les reunions celebrades a casa de Gabriel Llabrés Quintana i com a vocal de la Societat Arqueològica Lul·liana (Canut / Amorós, 1989: 157). Ja establert a Maó el 1887 i a través de la sol·licitud de l'amic comú de joventut a la Plana de Vic Josep Serra i Campdelacreu (Vic, 1848-1901), historiador, arxiver i un dels fundadors de l'Esbart, fa arribar a Verdaguer la seva *Contribución al estudio de la conquista de Mallorca*, per què s'havia mostrat interessat. En correspondència, li tramet un volum de *L'Atlàntida*, que el menorquí afirma ja haver llegit a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, alhora que li anuncia la publicació a *Los Lunes de El Liberal* de la «Balada de Mallorca» (Casacuberta / Torrent, ed. 1981: cartes 657 i 660). La dada és ben significativa per tal com situa la recepció de Verdaguer en els sectors republicans maonesos i en un suplement literari, la continuïtat editorial del qual donà lloc a la creació de la *Revista de Menorca* pel mateix Seguí Rodríguez just un any després (Limón, 1999/2000).

La darrera figura palesa com la visió sobre Verdaguer no va ser, amb tot, unànime si tenim en compte la perspectiva crítica amb què Josep Miquel Guàrdia (Alaior, 1830-París, 1897) valorava el moviment de la Renaixença (Salord, 2003), tal com la va expressar al llarg article «La langue et la littérature catalanes», publicat a la *Revue des deus mondes* el novembre-desembre de 1886,¹⁰ al pròleg de l'edició de

10. Vull agrair a Michel Bourret, professor de la Universitat Paul Valéry de Montpellier, la diligència amb què m'ha procurat aquest article.

Lo somni del 1889 i fins a la sèrie d'articles publicats a *L'Avenç* (1890–1892).¹¹ La referència més explícita a Verdaguer, tot i ni tan sols anomenar-lo, és a l'article de 1886, en què, després d'enaltir *Tirant lo Blanc* i la *Crònica* de Muntaner pels seus valors literaris, afirma el següent: «Des hommes capables de faire et d'écrire naturellement de si grandes choses n'eussent jamais songé à chanter l'*Atlantide* en vers énigmatiques. La vieille race catalane avait en horreur la rhétorique et le galimatias fleuri qui charment les plats écrivains et les méchants poètes. Race prosaïque sans doute, mais qui a su mettre de l'héroïsme dans ses faits et gestes, et une forte dose de poésie dans sa prose» (p. 354). No ens pot estranyar, així, la diatriba ferotge del crític literari Josep Yxart contra l'erudit, filòleg i historiador de la literatura Josep Miquel Guàrdia, que reclamava un empelt vivificador amb la tradició clàssica grecollatina i la pròpia medieval: «Aquí no hubo hasta ahora más que *rimalleurs*, y así los poemas de Verdaguer como las mejores colecciones de poesías modernas, no merecen mención alguna».¹²

Abans de cloure aquesta primera etapa de les relacions entre Verdaguer i Menorca, cal recuperar, de la mà del mateix escriptor que mai no trepitjà l'illa però que descobrí a Alger, el 1883, el «català de Maó, grave i ressonant com les onades del golf de Lió» (Verdaguer, 1974⁵: 1100), la primera, cronològicament parlant, figura menorquina de la Renaixença, Miquel Eugeni Caimaris (Ciutadella, 1826–Barcelona, 1863), autor de la novel·la històrica *Sor Àgueda Ametller*¹³ (escrita a la dècada dels quaranta i publicada pòstumament a la dels vuitanta), que Verdaguer reconeix com un dels poetes de la «cobla trobadoresca» engrandida «terres enfora» de Catalunya al «Record necrològic de l'Excm. Sr. Joaquim Rubió i Ors llegit en la solemne sessió inaugural celebrada per la “Real Academia de Buenas Letras” lo dia 12 de gener de 1902»: «la temor d'abusar de vostra atenció allargant massa aquest discurs me priva de transcriure la poesia titulada

11. Han estat editats i prologats per Josefina SALORD RIPOLL (1998) sota el títol *Lilla de Menorca i altres articles*. Ciutadella: Institut Menorquí d'Estudis i Ajuntament d'Alaior, p. 127 (Col·lecció Petit format, 3).

12. J. YXART (1890). *El año pasado. Letras y artes en Barcelona*. Barcelona: Librería Española de López, p. 104–105.

13. Hi ha una edició facsímil (1987) de la novel·la, amb un pròleg de Josefina SALORD RIPOLL. Barcelona: Edicions Nura.

“La Rosa del Penedès”, d’un poeta menorquí, Eugeni Caimaris, que és una veritable imitació de l’il·lustre poeta que estudiem» (Verdaguer, 1974⁵: 1287).

Així, no ens pot estranyar que, de manera coherent amb el paper jugat per Verdaguer a la Menorca del vuit-cents, no només la premsa catòlica, com *El Vigía Católico* de Ciutadella (a la secció poètica del qual publicà el maig poemes de Verdaguer),¹⁴ sinó també els dos diaris de l’illa, editats a Maó, *El Liberal*, «Diario de Unión Republicana», i el monàrquic *El Bien Público*, recollissin, encara que amb espai desigual, la mort i l’enterrament multitudinari de Jacint Verdaguer.¹⁵

Àngel Ruiz i Pablo, Francesc Camps i Mercadal i l’obertura menorquina del Nou-cents

El tombant de segle significa, per a Menorca, un important salt qualitatiu pel que fa a l’assumpció de la catalanitat cultural, impulsada sobretot pel sector catòlic que, ben prest, reclamarà l’adjectiu de «regionalista». I no hi ha dubte que Jacint Verdaguer incrementarà el paper de referent en vessants ben amplis, començant pel de la creació literària de la mà del ja esmentat Àngel Ruiz i Pablo (Es Castell, 1865 - Barcelona, 1927). Sintetitzem-ne les fites més destacades: en primer lloc, la constància de la seva lectura, evident en el llibre *Doce días en Mallorca* (1892) en què Verdaguer esdevé també mirada literària amb què esguarda l’illa:

[...] la caverna de Artà es un templo de gigantes, y en una de sus magnificas grutas, sembrada de enormes trozos de columnas y pilares, se agolparon a mi memoria las estrofas de *La Atlántida* en que el inimitable Verdaguer describe la asamblea de los Atlantes.

14. Els poemes «A Maria», d’*Idil·lis i cants místics* [any XX, núm. 2295, 21-05-1902] i «Alabances al Santíssim» d’*Eucarístiques* [núm. 2297, 28-05-1902]

15. Vegeu *El Vigía Católico*, any XX, núm. 2302, 14-06-1902, núm. 2303, 18-06-1902 i núm. 2304, 21-06-1902; *El Liberal*, any 22, núm. 2681, 11-06-1902, i *El Bien Público*, any XXXI, núm. 8764 (11-06-1902), 8765 (12-06-1902), 8766 (13-06-1902) i 8767 (14-06-1902).

De roques sobre roques són les parets gegantes
del temple, on los Atlants enrotllen a Neptú,
altívols com los roures i alzines bracejantes,
que semblen dir al cingle: -Som tan ferrenys com tu.¹⁶

No deixa de ser significatiu en aquest sentit que els textos d'Àngel Ruiz i Pablo i Jacint Verdaguer es trobin l'un al costat de l'altre en el record necrològic que *La Almudaina* dedicà a Josep Maria Quadra-do el 1896.¹⁷

En segon lloc, en el text que el gener de 1898 escriu a Gabriel Lladrés Quintana per comentar *De l'agre de la terra* de Miquel Costa i Llobera, l'escriptor menorquí converteix Verdaguer en el centre del que ell anomena l'«art regional» (Salord, 2004):

Mallorca ha tenido sus poetas legendarios y sus poetas populares; pero no había tenido hasta hoy su poeta épico, épico a la manera que lo son Mistral en *Mireyo* y Verdaguer en *Canigó*; poesía ésta verdaderamente épica (no exclusivamente heróica) á la cual prestan su caudal la historia, la tradición, la leyenda, las gestas y los cantos populares, el carácter del pueblo y el de sus próceres, las costumbres del país y el país mismo, con su inconfundible fisonomía, con sus valles, sus costas, sus llanuras y sus montañas.

En tercer lloc, i encara més important, el poeta que s'havia donat a conèixer el 1886 amb el volum *Poesías*, només cinc de les quals eren en català, adopta a començament de segle, empès per l'opció del mateix Costa i de Joan Alcover, tal com es reflecteix a l'extens epistolari mantingut amb aquest darrer,¹⁸ el català com a llengua poètica. El resultat és el volum *Poesies*, publicat a Maó el 1911, que Costa i Llobera, des del *Bolletí del Diccionari de la llengua catalana* (tom VII, 1912-1913), celebra «per haver fet sentir la veu de Menorca dins el concert de la moderna poesia catalana» i aplaudeix «sense reserves»

16. Vegeu Àngel RUIZ I PABLO (1892). *Doce días en Mallorca*. Ciutadella: Tipografia Catòlica del S. Corazón de Jesús, p. 98.

17. Vegeu Á Quadra-do. *Recuerdo necrológico de La Almudaina* (1896). Palma: Establecimiento Tipo-litográfico de Amengual y Muntaner.

18. Vegeu Joan ALCOVER (1951). *Obres Completes*. Barcelona: Editorial Selecta, p. 757-774.

per tal com «senyalarà amb pedra blanca l'ingrés dels menorquins a l'aplec ja prou lluït dels poetes catalans». A la seva mort, el 1927, Llorenç Riber publicà un article a *El Sol* de Madrid i a *El Día* de Mallorca, convertit en el pròleg del volum de la Biblioteca Literària el 1928, en què apunta, al costat de «el rastre de llum dels seus amics mallorquins» i «el llampec fosc de la imaginació ombrívola de Guimerà», el fet que, «de vegades, l'alexandrí galopa a la manera de Verdaguier, i dóna al vent la cabellera a lloure». La lectura de Joan López Casanovas (1976) incideix en la influència del misticisme verdaguierà en els poemes religiosos i de l'alè èpic en els patriòtics, dels quals caldria destacar «La nova pàtria», dedicada al seu fill, el balmesià Josep M. Ruiz Manent, arran de l'establiment de la família a Barcelona el 1911: no debades *L'Abella d'Or*, «dedicada a les activitats i a les belleses de Barcelona en l'avinentesa de la seva Exposició 1929», la publica al costat de les millors odes a la ciutat, entre les quals destaquen les de Jacint Verdaguier i de Joan Maragall. Llegim-ne un fragment:

Contempla la ciutat, l'urb orgullosa,
 com s'estén per la plana i amunt puja,
 com volta la muntanya i al mar roba
 espai, com si frissosa i atrevida
 volgués omplir-ho tot, mars i muntanyes ;
 com l'imperi de terres cobdícia
 i amb l'imperi del mar més ansiosa
 volgués també cobdicar el de l'aire.
 Mira com llença cel amunt l'arbreda
 dels navilis potents i de les torres
 de temples i palaus, amb pedra i ferro
 l'espai rompent; i mira les fumeres
 de fàbriques i naus: mira com pugen
 en l'aire amunt, amunt, com a pregàries
 de l'esforç; dels que a Déu auspicien
 la pau i l'abundor.

L'altra gran figura que es projecta cap al Nou-cents és Francesc Camps i Mercadal (*Es Migjorn*, 1852-1929) (Salord, 1990), el veritable patriarca de les lletres menorquines, com li reconeixeran, a la

dècada dels vint, les generacions, grans i joves, aplegades a l'Associació Menorquina de Nostra Parla. Ell és, sens dubte, el primer verdaguerià de l'illa, com ho demostra el fet que a la seva biblioteca (Escola, 1986) hi hagi dos exemplars de les primeres edicions de *L'Atlàntida* i d'*Idil·lis i cants místics*, signats ambdós i fins datat el primer el 1879. Lligat a Montserrat a la seva època d'estudiant a Barcelona, hi féu una estada entre abril i maig de 1876, amb la constància d'un poema marià en català, donat a conèixer per Josep Massot i Muntaner (1993: 198). L'articulista catòlic combatiu del vuit-cents esdevé creador: primer, d'una insòlita novel·la futurista, d'inspiració verniana, 1950, publicada com a fulletó a *El Grano de Arena* entre el 1899 i el 1900, en què la salvació al món de la ciència, de l'anarquisme i de la maçoneria es troba, al final, en una ermita amagada dels Pirineus on ressona de nou el crit de fe i pàtria. Després i sobretot, d'una important obra folklòrica, el *Folklore menorquí de la pagesia*, i filològica, com a col·laborador de l'Obra del Diccionari d'Antoni M. Alcover i de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans,¹⁹ a través de la qual es manifesta una concepció del món molt deutora de l'univers verdaguerià. Per açò no ens pot estranyar que a la seva biblioteca es trobin les *Obres Completes* de Verdaguer de l'Edició Popular de la Il·lustració Catalana ni que sigui a les pàgines de *Llum Nova* (1912-1913) des Migjorn Gran —la publicació regionalista en llengua catalana, on publicà un Joan Estelrich, sempre fidel al mestratge de Francesc d'Albranca, i on s'encoratjà el 1913 a l'adopció menorquina de les Normes Ortogràfiques fabrianes— que aparegués el següent anunci el 15 de novembre del mateix any: «Amb aquest nombre repartim prospectes de la edició [sic] barata de les obres de Mossen Jacinto Verdaguer 27 volums dotze pessetes pagadores a plassos. Per la memòria del gran poeta suscriviu-vos-hi. En aquesta administració se rebren [sic] suscripcions».²⁰

19. Vegeu Josefina SALORD RIPOLL (1998): «Carta per Francesc Camps i Mercadal, el primer filòleg menorquí del Nou-cents». Josep MASSOT I MUNTANER (ed.). *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Viny*. Barcelona: Universitat de Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 265-274.

20. Hi ha una edició facsímil (2001) de *Llum Nova* 1912-1913 amb un estudi històric de Miquel Àngel MARQUÈS SINTES i lingüístic d'Antoni Lluís MOLL BENEJAM. Ferreries: Ajuntament des Migjorn Gran.

Els noms d'Àngel Ruiz i Pablo i de Francesc Camps i Mercadal estan profundament lligats a una altra de les publicacions més emblemàtiques del Nou-cents menorquí: la revista mariana *Monte-Toro* (1912-1936), que, pel seu interès, requeriria una monografia exhaustiva, mai no abordada. Cal deixar constància, tanmateix, que aquesta revista, des del 1912 al 1929, en què es converteix en òrgan de la Joventut Catòlica Menorquina en un viratge ideològic de profundes transformacions, esdevé la millor mostra del triomf dels plantejaments culturals del catolicisme dels bisbes Mercader i Comes. Els referents de Jacint Verdaguer i del bisbe Torras i Bages, tot i el seu caràcter explícit, impregnen implícitament la revista, que no debades, ja al primer any, fa un recordatori del Certamen organitzat per l'Acadèmia Mariana de Lleida el 1902 dedicat a la Mare de Déu del Toro, la Moreneta insular. La conseqüència n'és una abundant producció, sobretot, poètica amb una extensa nòmina d'autors de tota la cultura catalana com Francesc Ubach Vinyeta, Antònia Gili Güell, Llorenç Riber, Josep Estalella i Arnó, Andreu Ferrer Ginard, Miquel Costa i Llobera i Maria Antònia Salvà, entre d'altres. Al seu costat, les destacades col·laboracions poètiques d'Àngel Ruiz i Pablo i les folkloricofilològiques de Francesc d'Albranca a la dècada dels deu deixen pas, a la dels vint, a dues potents veus: la del clergue Josep Tudurí Moll i la de Rosa Gornés Aloy (Sintes, 2001), d'un ampli registre temàtic i d'una ambició literària inqüestionable. Comptaven, a més, amb una altra plataforma periodística, el diari *El Iris* que, des del 1913, s'inseria en les mateixes coordenades del regionalisme menorquí del Nou-cents (Salord, 1994).

Verdaguer, però, era present en altres àmbits culturals, com és el cas de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, de la mà del primer president de la Secció de Literatura i Música, el mallorquí Jaume Pomar i Fuster —catedràtic de geografia i història a l'institut de Maó, autor d'obres de crítica històrica i literària i poeta guardonat als Jocs Florals de Barcelona—, organitzador de vetllades sota el signe d'una clara ambivalència cultural i fins ideològica. Verdaguer, tanmateix, hi és un nom recurrent tant a la del 1906 presidida pel sentiment religiós com en la de 1907, dedicada al sentiment de la naturalesa en l'art. Molt més important que aquesta actuació, de caire més personal, és la que a començaments de la dècada dels vint marca una fita en

la història cultural illenca: la creació de l'Associació Menorquina de Nostra Parla (1923-1924),²¹ en què conflueix «un grup heterogeni — per edat, formació i interessos — d'intel·lectuals burgesos maonesos que, amb el lligam força comú de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó i la *Revista de Menorca*, havien convertit l'illa en el centre d'interès i d'investigació sense, tanmateix, haver pres una consciència clara de les coordenades culturals de catalanitat en què calia inserir Menorca i la seva pròpia actuació d'intel·lectuals. El *Butlletí* assenyalava, en aquest sentit, un nou rumb essencial pel que té de configuració col·lectiva i pel que significa d'assumpció per part de la burgesia d'uns plantejaments culturals fins aleshores defensats i practicats sobretot pels sectors eclesiàstics i tradicionalistes» (Salord, 1993: 191). És per això que adquireix tot el sentit que l'associació — presidida per Joan Mir i Mir i Francesc Hernández Sanz, amb els joves universitaris Joan Hernández Móra i Marçal Pascuchi, i el bibliotecari Ferran Soldevila — reconegué el «Mestre» amb la publicació al *Butlletí* l'abril de 1924 de la «Balada de Mallorca», «o, millor dit, “de les Balears”, una de les perles més fines del ric joiell que és el poema de *L'Atlàntida*»; es pronunciés públicament, en el darrer número editat, contra l'oficialisme de l'acte d'inauguració del monument que se li féu a Barcelona,²² i s'enorgullís de comptar amb les *Obres Completes* de l'Edició Popular, regalades pel Consell de Pedagogia i actualment dipositades a l'Arxiu Biblioteca Hernández Sanz-Hernández Móra.

Encara més: Francesc Hernández Sanz publicà el 1926 a la *Revista de Menorca* que dirigia «Tradicció de montanya»; és a dir, la part de la narració bímembre «Dues tradicions. Una de mar y altra de montanya», publicada originàriament a la *Revista Catalana* el gener de 1892 (Verdaguer, 1992: 316-319). Amb aquest text enllaçava llegendària-

21. Vegeu Isabel GRAÑA I ZAPATA (1995). *Lacció pancatalanista i la llengua: Nostra Parla (1916-1924)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 160. (Biblioteca Serra d'Or, 145)

22. Vegeu *Butlletí de Nostra Parla*, «L'homenatge a Mossèn Cinto», any I, núm. 10, Maó, maig 1924: «El Rei, el President del Directori i altres personalitats i autoritats han inaugurat el monument que Barcelona ha alçat al poeta que tan inspiradament va saber cantar-la. La nostra adhesió se'n va, però, més que cap aquest homenatge oficial i pompós, cap a l'homenatge, humil i sincer, que un grup de poetes va anar a rendir davant la tomba del Mestre».

ment els estanys pirinencs de Carançà amb la font dels vergers de sant Joan de Maó. I, fent un salt cronològic i temàtic, si ens atenem al testimoni epistolar posterior del seu fill Joan Hernández Móra a Francesc de B. Moll el 1981 (Salord, 1994: 386), podem deixar constància d'una fidelitat lectora, que influí en la trajectòria del destacat intel·lectual de preguerra i de postguerra:

Jo em vaig sentir catalanista des de molt infant. I aquest sentiment el vaig beure en les poesies de Mossèn Cinto, que mon pare me va ensenyar a llegir quan jo just tenia sis o set anys. Els capvespres, a la sortida de l'escola, on tot l'ensenyament es donava en castellà, el meu pare em feia seure al seu costat i em posava a les mans un llibre o altre de Mossèn Verdaguer [...]. No sols les poesies que parlaven del Bon Jesús i dels nois i de les coses més pures, sinó les altres, les patriòtiques, que, després, m'atrevia a recitar davant la família. Fou una experiència educativa que he agraït sempre al meu pare.

La «Balada de Mallorca» és el poema a què retorna un altre grup deu anys després de l'Associació Menorquina de Nostra Parla: el que, des de Ciutadella, dona un nou impuls a la catalanitat dels sectors catòlics. El seu òrgan és el *Full Menorquí*, suplement del diari *El Iris*, i la seva ànima i cervell, un jove Josep Salord Farnés (Ciutadella, 1911-1970). Verdaguer, ara, ha esdevingut passió lectora i investigadora, com ho demostra l'excel·lent biblioteca verdagueriana de Josep Salord, des de l'edició de les *Obres Completes* de la Llibreria Catalònia, entre el 1928 i el 1936, fins als volums de la Biblioteca Verdagueriana de l'Editorial Barcino gairebé al llindar de la seva mort. Aquesta passió, iniciada a la joventut, la podem resseguir gràcies a la correspondència que va mantenir, del 1930 al 1936, amb el seu amic del seminari Guillem Coll i Pelegrí a l'època d'estudiant a Roma. Joan López Casanovas (1979, 58) atribueix als contactes amb l'Abadia de Montserrat a través del pare Gregori Sunyol (que venia a l'illa a impartir classes de cant al Seminari) el que Guillem Coll li diu en la carta de 29 de juliol de 1930 «que ha tingut en les seves mans els *Idil·lis i cants místics*, de mossèn Cinto Verdaguer, on es troben totes les cançons que cantam a Ciutadella: “Mirau mon cor”, “Veniu a mi”, etc.»

Per tot açò, no ens pot estranyar que l'únic exemplar del «manifest menorquí» del 1936, com a agraïment al «Missatge als mallor-

quins» i adhesió a la *Resposta als Catalans*, que l'esclat de la guerra va deixar verge de signatures, s'hagi localitzat a l'arxiu de Josep Salord Farnés, sens dubte ben integrat dins el «nucli menorquí informat per l'esperit de la Renaixença» (Salord, 1999: 348-349). Recordem que, al final del manifest, Verdaguer és dreçat, amb Llorente i Costa i Llobera, com a símbol de la unitat de llengua i de cultura:

A aquest ressorgiment volem aportar la cooperació de Menorca, procurant que la nostra illa renesqui en el propi esperit, segurs que així ens trobarem sempre dins la gloriosa trajectòria dels pobles recobrats en la unitat simbolisada per Verdaguer, Llorente i Costa i Llobera.

D'aquí que Josep Salord Farnés s'erigís, en la postguerra, en la figura espriuana que maldà per salvar-nos els mots. Ho féu, humilment, sense defugir el vessant públic, com a primer president (1953-1955) de la Secció d'Estudis del Cercle Artístic de Ciutadella²³ i com a orador en actes solemnes com el quart centenari de la invasió turca a Ciutadella en què apel·lava, amb tota l'autoritat religiosa, cívica i cultural, a la catalanitat de l'illa i advertia, a la manera providencialista del Verdaguer de l'«Oda a Barcelona», de la impossibilitat d'una desmenorquinització col·lectiva «perquè seria anar contra la força de la naturalesa, i la força de la naturalesa és força de Déu».²⁴ No va estar sol perquè el va acompanyar el millor dels deixebles, Antoni Moll Camps (Ciutadella, 1926), nét de Francesc Camps i Mercadal, que havia après a estimar Verdaguer, i tota la cultura que encarnava, a la casa de l'avi i al costat d'una mare culta i d'un pare impressor lletraferit. N'ha deixat constància en articles i un bell llibre memorialístic, *Inventari de minyonia* (1986), en què rememora els dietaris materns:

23. Vegeu Josefina SALORD RIPOLL (1998). «La Secció d'Estudis del Cercle Artístic (1953-1970): la represa de la menorquinitat cultural». *Publicacions des Born*, núm. 4. Ciutadella: Cercle Artístic, p. 55-76.

24. Vegeu SALORD FARNÉS, Josep (1959). *Reflexions en el centenari de la invasió turca (9 juliol 1558)*. Ciutadella: Separatas de El Iris, 23 p. (Monografias Menorquinas, núm. 43).

Aquells dietaris guardaven el rastre recent de lectures i versos de bon recordar, apresos anys enrera. Els autors hi eren nombrosos, garbellats amb gust eclèctic. De nena i d'adolescent, la mare va trobar a casa, a més dels llibres que li esqueien, espais d'oci i de silenci, i racons a la llar i a l'hortet on feia de bon llegir. Tant ella com les germanes –eren cinc– anaven coneixent els poetes i narradors catalans. S'aprenien de cor poemes de Maragall i Verdaguer, de Guasch i d'Apel·les Mestres.

Amb només vint-i-un anys, Antoni Moll publicà, a la impremta de son pare, un dels millors llibres de poesia menorquina, *Serenor*,²⁵ en què la influència de Verdaguer, en competència amb els clàssics llatins, travessa l'obra des de la secció d'Eucarístiques a les dedicades a mon Déu, a Jesús, a Maria. D'aquí que un dels seus breus poemes, «Primera comunió», formi part del volum *La poesia catalana eucarística*,²⁶ editada amb motiu del XXV Congrés Eucarístic Internacional, dins el qual Verdaguer hi ocupa l'espai més destacat.

Un altre poeta, d'origen i formació menorquins, però ostentant la representació de la capital nord-catalana, pertany al nombrós grup d'escriptors-pelegrins de «totes les terres de parla catalana» que ofereixen el 1956 una *Corona literària* a la Mare de Déu de Montserrat, ell amb el poema «Montserrat amunt» (DDAA, 1957: 292):

Sóc de càntic de glòria no assolida
i sóc de temps perdut sense victòria.
Sóc de claror de roca i seny de roure.
Tinc ales o no en tinc? De càntic sóc!

Me'n pujo com un àngel d'aventura,
amb pit de brollador. Nou com un altre,
em sento fort d'esforç i de pujada.
Em sento fort de res i fort de tot.

25. Vegeu Antoni MOLL CAMPS (1947). *Serenor*. Ciutadella: Edicions Moll, 79 p.

26. Vegeu Pere SERRA I BOSCH (1952). *La poesia catalana eucarística*. Barcelona: Editorial Estel, p. 618.

Fort d'infinít, d'espai i d'abundància.
Fort i lleuger d'absència de memòria.
Fins he oblidat l'arrel de la pregària
com el qui ja ha assolit el Paradís...

Bandera de ma pàtria! De la cima
ve una brisa d'espasa i de balança...
Amunt, amb el cor negre com un símbol,
la Verge em fa la gràcia del somrís.

El seu càntic té la força de qui ha atorgat a Jacint Verdaguer un espai important dins la seva producció crítica a les revistes *La Tramontane* i el *Pont Blau* mexicà de la dècada dels quaranta a la del seixanta, o fins en les ones de ràdio Tolosa-Pirineus a través de les emissions culturals de l'Institut d'Estudis Occitans, del qual era conseller fundador.²⁷ Als articles, combina la visió històrica, en parlar de l'Estudiantina Catalana i de Justí Pepratx²⁸ dins el marc de dos estudis inèdits sobre *Verdaguer i el Rosselló del seu temps* i *Lletres de Verdaguer a Pepratx*, amb la crítica literària més suggerent tot posant en relació Jacint Verdaguer i Puig i Ferrerter com a artistes²⁹ o desta-

27. Ismael PELEGRÍ PONS, a la conferència «Qui va ser Gumersind Gomila?» (Perpinyà 2006, en premsa), fa esment de «Les malheurs de Verdaguer et le Languedoc» com una de les conferències del Centre de Relacions Catalanes a l'emissió de l'Institut d'Estudis Occitans a Ràdio-Toulouse l'any 1952. Vull agrair a Ismael Pelegrí la informació que m'ha proporcionat sobre la dedicació de Gumersind Gomila a Jacint Verdaguer i el món rossellonès.

28. Vegeu «Verdaguer et l'Estudiantina Catalana» a *Jacint Verdaguer, poète de Canigó, admirateur-ami, chantre du Roussillon 1845-1902, La Tramontane, n° spécial du centenaire, 17 mai 1945*. Perpinyà, p. 95-96. I «Allocution de M. Gumersind Gomila» [*La Tramontane*, 268, nadal de 1945, p. 234-235], dedicat també a Justí Pepratx amb motiu del centenari verdaguerià: «Amb motiu de l'homenatge que estem celebrant, fem vots perquè l'amistat veritable de Pepratx i de Verdaguer serveixi d'exemple als catalans del Rosselló i als catalans de Catalunya, sobretot ara que sortim a penes a la llum, després de la negra temporada que havia fet trontollar els principis de fraternitat, que són els principis de la nostra civilització i de la nostra raça».

29. Vegeu «De Mossèn Cinto a Puig i Ferrerter». *Pont Blau*, 90. Mèxic, abril de 1960, p. 127-129.

cant els deutes verdaguerians de la poesia de Tomàs Garcés.³⁰ Fins en l'*Homenatge a Carles Riba en complir seixanta anys*,³¹ opta per la crítica cultural, alhora més documentada i lliure, en abordar la «influència francesa en la crisi de Verdaguer». Encara dins l'òrbita francesa, perquè fou escrit a París per l'intel·lectual aleshores exiliat Nicolau Maria Rubió i Tudurí (Maó, 1891-Barcelona 1981), s'ha de fer esment de l'assaig literari «De *L'Atlàntida* i *Canigó* a l'enyorança verdagueriana», publicat a la capital francesa el 1946 dins la *Miscel·lània Verdaguer*, en «Homenatge al Poeta Nacional de Catalunya amb motiu del centenari del seu naixement».³²

Ens cal, finalment, deixar ni que només sigui constància que una altra de les figures insulars destacades del segle XX, Ferran Martí Camps, reconegut historiador i narrador lloat pel mateix Josep Pla, va conrear calladament la poesia amb fortes empremtes montserratines i verdaguerianes.³³ L'accés que, fa ben poc, he tingut als quatre toms inèdits de poemes, del 1933 al 1988, així ho confirma i avala les esperances d'eixamplar la nòmina dels bons escriptors i poetes menorquins contemporanis que, com el noucentista Josep Tudurí, esperen ser retornats plenament a la memòria col·lectiva. Verdaguer no els és aliè, com tampoc no ho és per a la història cultural menorquina contemporània, en la configuració de la qual ell ha contribuït de manera molt significativa. D'aquí que puguem ajuntar els seus noms en un veritable acte de justícia poètica.

30. Vegeu «L'Obra Poètica de Tomàs Garcés». *La Tramontane*, 453-454, març-abril de 1962, p. 72-74.

31. Vegeu Gumersind GOMILA (1954). «Influència francesa en la crisi de Verdaguer». *Homenatge a Carles Riba en complir seixanta anys*. Barcelona: Ed. Janés i Olivé, p. 222-227.

32. Vegeu Josep M. QUINTANA (2002). *Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981). Literatura i pensament*. Barcelona: Institut Menorquí d'Estudis, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 16 i 352.

33. En efecte, i a tall només d'exemples, podríem esmentar «La "Salve" a Montserrat. Llegendes medievals catalanes» (29-8-1937), «A Monistrol» (26-8-1942) («Davant meu ja s'aixeca el bell prodigi / de feréstecs penyals que és Montserrat...»), «L'Altar Major de Montserrat» (30-4-1959), «Rapsòdia de la Mare de Déu del Toro» (Visita Maria la nostra Roqueta, / del Toro a la cima un bell jorn vingué; / i des de l'altura / nostra Moreneta / —tòrtora amorosa— hi canta amb veu pura / son càntic també...)» i «Poema de Sant Benet» (17-1-1985).

Bibliografia

- ALTÉS I AGUILÓ, Francesc Xavier (2002). *ƶacint Verdaguer i Montserrat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 135 p. (Biblioteca Serra d'Or 297)
- CANUT, María Luisa; AMORÓS, José Luis (1989). *Anatomía de una cultura. Cien años de la Revista de Menorca (1888-1988)*. Palma: Institut Menorquí d'Estudis, 381 p.
- CASACUBERTA, Josep Maria de (ed.) (1959). *Epistolari de ƶacint Verdaguer*. Volum I (1865-1877). Barcelona: Barcino, 248 p. (Biblioteca Verdageriana V)
- CASACUBERTA, Josep Maria de (ed.) (1967). *Epistolari de ƶacint Verdaguer*. Volum II (1877-1879). Barcelona: Barcino, 209 p. (Biblioteca Verdageriana VII)
- CASACUBERTA, Josep Maria de (ed.) (1971). *Epistolari de ƶacint Verdaguer*. Volum III (1880-1882). Barcelona: Barcino, 279 p. (Biblioteca Verdageriana VIII)
- CASACUBERTA, J. M. de; TORRENT I FÀBREGAS, J. (ed.) (1974). *Epistolari de ƶacint Verdaguer*. Volum IV (1883-1885). Barcelona: Barcino, 261 p. (Biblioteca Verdageriana IX)
- CASACUBERTA, J. M. de; TORRENT I FÀBREGAS, J. (1974). *Epistolari de ƶacint Verdaguer*. Volum V (1885-1886). Barcelona: Barcino, 240 p. (Biblioteca Verdageriana X)
- CASACUBERTA, J. M. de; TORRENT I FÀBREGAS, J. (1981). *Epistolari de ƶacint Verdaguer*. Volum VI (1887-1888). Barcelona: Barcino, 234 p. (Biblioteca Verdageriana XII)
- CASACUBERTA, J. M. de; TORRENT I FÀBREGAS, J. (ed.) (1987). *Epistolari de ƶacint Verdaguer*. Volum X (1896-1899). Barcelona: Barcino, 279 p. (Biblioteca Verdageriana XVII)
- DDAA (1957). *Corona literària oferta a la Mare de Déu de Montserrat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 362 p. (Biblioteca Montserrat 2)
- ESCOLÀ, Delfi (1986). *L'Arxiu del Doctor Camps*. Andorra la Vella: Erosa, 88 p.
- LIMÓN PONS, Miquel Àngel (1999-2000). «Hernández Sanz, *alma mater* de la *Revista de Menorca*». *Revista de Menorca*. Maó: Ateneu de Maó i Institut Menorquí d'Estudis, p. 125-150.
- LÓPEZ CASASNOVAS, Joan F. (1976). «La poesia d'Àngel Ruiz i Pablo». *Faig*, 5. Manresa: Omnium Cultural, p. 27-35.

- LÓPEZ CASASNOVAS, Joan F. (1979). *Mn. Josep Salord i Farnés, fill predilecte de Ciutadella*. Ciutadella: Al·lès, Artes Gráficas, 67 p. (Monografias Menorquinas 1, 2a època)
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1993). *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 235 p. (Textos i Estudis de Cultura Catalana 29)
- REQUESENS PIQUÉ, Joan (1996). *Estudis verdaguerians de Jaume Collell*. Barcelona: Barcino, 525 p. (Biblioteca Verdagueriana XXIV)
- RIBER, Llorenç (1928). «Àngel Ruiz y Pablo». RUIZ i PABLO, Àngel. *Del cor de la terra. Proses menorquines*. Barcelona: Editorial Catalana, p. 6-9. (Biblioteca Literària)
- SALORD RIPOLL, Josefina (1990). «Francesc Camps i Mercadal/Francesc d'Albranca: coordenades històrico-culturals». *Revista de Menorca*. Maó: Ateneu de Maó i Institut Menorquí d'Estudis, p. 413-428.
- SALORD RIPOLL, Josefina (1994). «El diari *El Iris* dins el regionalisme menorquí del Nou-cents». *Revista de Menorca*. Maó: Ateneu de Maó i Institut Menorquí d'Estudis, p. 109-124.
- SALORD RIPOLL, Josefina (1997). «Església i menorquinitat cultural: el traçat d'un itinerari». *Publicacions des Born*, 1. Ciutadella: Cercle Artístic, p. 97-120.
- SALORD RIPOLL, Josefina (2003). «Josep Miquel Guàrdia: l'espai historiogràfic d'un intel·lectual crític de la Renaixença». *Professor Joaquim Molas: memòria, escriptura, història*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, p. 905-917. (Col·lecció Homenatges 19, II)
- SALORD RIPOLL, Josefina (2004). «De l'agre de la terra de Miquel Costa i Llobera i l'«Art regional», segons Àngel Ruiz i Pablo». *El segle XIX a Menorca. Estudis Baleàrics*, 78/79, p. 71-84.
- SINTES CORANTÍ, Betty (2002). «Llegir avui Rosa Gornés Aloy (Ciutadella, 1883-1970): una veu poètica femenina entre la lírica i l'èpica». *Publicacions des Born*, 10. Ciutadella: Cercle Artístic, p. 7-28.
- TORRENTS, Ricard (1995). *Verdaguer. Un poeta per a un poble*. Vic: Eumo Editorial, 258 p. (Estudis Verdaguerians 3)

- VERDAGUER, Jacint (1974⁵). *Obres Completes*. Barcelona: Selecta, 1578 p. (Biblioteca Perenne 1)
- VERDAGUER, Jacint (1992). *Rondalles*. A cura d'Andreu Bosch i Rodoreda. Barcelona: Barcino, 510 p. (Biblioteca Verdagueriana XX)
- VIVES, Sebastián (1903). *Episcopologio de la Santa Iglesia de Menorca*. Ciutadella: Imprenta del Sagrado Corazón de Jesús, 485 p.